

ПРИНЦИП ЗАДОВОЛЕННЯ ТА ПРИНЦИП РЕАЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТА ЯК ЧИННИКИ АДАПТАЦІЇ ДО СОЦІАЛЬНОЇ НОРМАТИВНОСТІ

Ольга Магдич
Черкаси

В статті проаналізовано точки зору стосовно поглядів на соціальну нормативність у різних наукових парадигмах. Висвітлено функційні особливості принципу задоволення та принципу реальності в психічній організації суб'єкта. Проаналізовано особливості формування моралі у суб'єкта та її зв'язок з адаптацією до соціальних норм. Розкрито причини блокування внутрішнього потенціалу суб'єкта та його деморалізації, як наслідків суперечливості зазначених принципів. Особливий акцент поставлено на дослідженні глибинно – психологічних характеристик принципу задоволення та принципу реальності суб'єкта в контексті адаптації до соціальної нормативності та особливостях їх інтеграції завдяки глибинній психокорекції.

Ключові слова: соціальна нормативність, адаптація, принцип задоволення, принцип реальності, інтеграція, соціалізація, психокорекція.

Постановка проблеми: Процес соціалізації суб'єкта об'єднує засвоєння та розвиток різних видів соціально – культурного досвіду. Дослідники М. Корнєв, А. Коваленко вважають, що виховання та вплив соціуму за допомогою соціальних норм, забезпечують суб'єкта сукупністю орієнтирів у навколишній дійсності, «розставляючи» для нього знаки оцінки об'єктів та явищ. Л. Голдман стверджує, що загальні норми, як заданість, регламентованість соціального життя, обмежують суб'єкта в самореалізації. Ефективність соціалізації залежить не стільки від механічного накладання соціальних норм на суб'єкта, а від включення в цей процес його особистісного потенціалу, шляхом об'єктивних суспільних відносин з індивідуальністю суб'єкта у процесі спілкування та діяльності. Виходячи з думки Л. Орбан-Лембрик, що «психічне є не лише формою відображення соціального, а й засобом його регуляції та існування» [9], на сьогодні недостатньо вивчено роль принципів задоволення та реальності суб'єкта в адаптації до соціальної нормативності, що і зумовило актуальність даного дослідження.

Мета дослідження: розкрити роль принципу задоволення та принципу реальності суб'єкта як чинників адаптації до соціальних норм.

Окремі аспекти дослідження даної теми окреслено у працях Е. Берна (причинна зумовленість внутрішньої напруги суб'єкта), Й. Зонна (дослідження взаємозв'язку принципу задоволення та відчуття захищеності), М. Кляйн (функціонування принципу задоволення на перших етапах розвитку суб'єкта), Е. Еріксона та Г. Маркузе (психосоціальна детермінованість принципу задоволення та принципу реальності), С. Сироткіна (взаємозв'язок агресії з принципом реальності), З. Фрейд (визначення принципу задоволення та реальності, глибинних особливостей формування структури Супер – Его, визначення ролі Ід в психічному), А. Фрейд (механізм інтроєктування та ідентифікації як основа творення нормативності), С. Рубінштейн (роль психічних процесів та діяльності в онтогенезі), Х. Гартман (вплив структури Супер – Его на розвиток суб'єкта), Е. Фром (визначив джерела виникнення «патології нормальності»), Л. Буєва (нормативність, як спосіб творення особистості), В. Андрущенко та М. Михальченко (визначили основні види соціальних нормативів).

Проблема адаптації розглядалась у наукових дослідженнях А. Адлера, А. Бандури, А. Маслоу, К. Роджерса, Б. Скіннера, В. Франкла, З. Фрейда, К. Хорні, Ю. Александровського, Б. Ананьева, Ф. Березіна, Н. Каліної, Р. Лазаруса, С. Максименка, А. Налчаджяна, О. Саннікової, Т. Яценко. В контексті проблеми розвитку адаптацію презентують праці Г. Балла, Дж. Боулбі, С. Максименка, Ж. Піаже. У соціальній психології проблема адаптації розкрита Г. Андрєєвою, А. Фернхемом, Л. Філіпсом.

В контексті досліджуваної теми доцільно зупинитись на понятті «соціальна нормативність», що досліджується філософією, соціологією, соціальною психологією, педагогікою, історією та правознавством. На думку О. ППроценко, С. Чмихун, М. І. Бобнева, Е. Липатова, Е. Лукашева нормативність забезпечує соціальну взаємодію та структурує діяльність. У філософському енциклопедичному словнику норма (лат. norma – правило) – припис, зразок поведінки чи дії, міра висновку і оцінки [7]. Розуміння «нормального» в соціумі є свідченням відповідності нормі, підкорення правилу.

Соціальна нормативність розглядається Н. Конюховим як результат створення та встановлення соціумом сукупності кодифікованих, неформальних норм і правил, що можуть бути універсальними, обов'язковими для усіх членів суспільства та приватними. Також М. Корнєв, А. Коваленко бачать в якості об'єктивної необхідності організації соціуму, стандартом і продуктом соціальної взаємодії, управління і регуляції відносин, які в ній розгортаються.

Задовольняючи потребу в належності та для оптимального функціонування в референтній соціальній групі, суб'єкт має узгоджувати власні норми з прийнятими в ній. За таких умов, як вважають О. Проценко, С. Чмихун, система нормативних вимог сприймається суб'єктом як єднання фактичного знання про соціальну дійсність і нормативного знання про стандарти організації діяльності й поведінки [10].

З іншого боку, соціальна нормативність є особливою, специфічною категорією соціальної реальності, яка характеризується наявністю основних ознак: повторюваністю соціальних процесів (явищ, зв'язків); типовістю соціальних зв'язків у суспільстві; стабільністю соціальних зв'язків; виражає спільність (чи загальність) соціальних зв'язків і явищ; вона є способом вираження, моделювання типових, загальних і обов'язкових соціальних зв'язків; характеризується обов'язковістю (імперативністю) нормативних моделей (зразків); до її характеристик належить соціальний примус (В. Нижничек, А. Венгеров і Н. Барабашева).

Дослідник В. Бабаєв досліджуючи проблему нормативності, як універсальної соціальної характеристики, виділив внутрішню і зовнішню природу обов'язковості соціальних правил. Так, внутрішня природа обов'язковості проявляється в спроможності суб'єкта, знаючи типовість, поширеність, практичну доцільність певних варіантів відносин, застосовувати їх у своїй поведінці та перейматись необхідністю їх виконання. Відповідно це стає внутрішнім переконанням, спонукальною силою поведінки, не нав'язаною ззовні. Зовнішня природа обов'язковості обумовлена зовнішніми чинниками впливу на психіку – переконанням і примусом, а засоби забезпечення обов'язковості приписів в цьому випадку походять від інших осіб, соціальних груп, організацій.

У сучасному суспільстві нормативність є невід'ємною складовою соціальної стратегії, переходу до стійких, упорядкованих соціальних стосунків, включає в себе головні регулятивні механізми. Основною метою нормативного регулювання є узгодженість інтересів однієї людини з інтересами інших. В. Андрущенко і Н. Михальченко в якості основних нормативів визначають право, мораль, релігію [1]. З. Фрейд, А. Кардінер вважають, що мораль та релігія є своєрідним зліпком дитячих переживань пов'язаних з батьківським вихованням. На нашу думку, важливим є їх розуміння залежності вибору способів, з допомогою яких віруючі прагнуть допомоги Бога, від особливостей дитячих переживань та просоціальних цілей [5]. Соціальне право в якості нормативного чинника розглядається дослідниками в якості зовнішнього адепта моралі (в психоаналізі Супер – Его) у взаємозв'язку з соціальним середовищем.

Однак, на думку Л. Буєвої, нормативність, що виникла у глибині практичної діяльності суб'єкта, зумовлює не тільки соціальні зв'язки, але й «творить» суб'єкта. Творення суб'єкта з допомогою нормативів, що є детермінантами його поведінки, передбачає, особливо на етапі первинної соціалізації, адаптацію до соціальних умов, засвоєння соціальних ролей, вироблення тих якостей та навичок, що сприяють соціалізації. З іншого боку, як показує досвід практичної роботи, впорядкованість, регламентованість, стереотипізація, що характерні нормативності, формують спрощене, одностороннє сприймання ситуації суб'єктом, зменшення задоволення від спілкування та блокування психічної енергії та потенціалу суб'єкта. За такої умови можна стверджувати, що соціальна нормативність є лише формою організації соціуму, а змістом її наповнюють актуальні ситуації задоволення потреб членів суспільства.

Генезис формотворення соціальної нормативності розпочинається в онтогенезі з формування у суб'єкта структури Супер – Его (у 2,5-3 роки) і є чинником трансформації вільної психічної енергії у зв'язану (Г. Маркузе). В процесі соціалізації Ід (вроджене, біологічне, резервуар психічної енергії та куратор принципу задоволення) втрачає можливість прямолінійної реалізації, завдяки зовнішнім обмеженням батьків. Активність дитини, її спонтанність, керуючись принципом задоволення («хочу»), виходить за межі встановлених соціальних норм, активізуючи цим критику батьків, і, як результат, відбувається імпотування, «заморожування» психічної енергії. За таких умов психіка з

часом стає уповільненою, нелабільною, неініціативною з страхом спонтанного кроку. Перебуваючи в залежності від значимих дорослих, нормативні імперативи дитина сприймає в якості беззаперечних, єдино вірних орієнтирів, а на несвідомому рівні слабкість дитячої позиції через інтроєкти батьків отримує додаткове підкріплення для сили її Его. Можливість заперечення настановам батьків сприймається суб'єктом на несвідомому рівні як загроза втрати контакту з батьками і є джерелом створення напруги між принципом задоволення та принципом реальності («хочу» і «потрібно»). Як зазначає А. Фрейд, інтроєктування імперативів значимих людей приводить до того, що «ціною, якою дитина здобуває незалежність від батьків, є їх злиття з її особистістю». На етапі, коли психіка набуває характеристик ригідності, формується визначена Г. Маркузе тенденція до того, що чим реальнішою є можливість звільнення суб'єкта від норм та заборон, що були виправданими в період його незрілості, тим сильнішою є необхідність в їх збереженні та удосконаленні задля уникнення дезінтегративних процесів психіки.

З іншого боку, відмова від інфантильних задоволень має два вагомих наслідки для подальшого психічного розвитку суб'єкта: нав'язані йому стандарти проєктуються на оточуючих, створюючи суб'єктивно-моральну призму їх сприймання, та розвиток нетерпимості до інших, хто не досягнув відповідних стандартів. Результатом зусиль суб'єкта у витісненні дитячих інстинктивних прагнень та наслідком сприймання всездозволеності у інших є моральне незадоволення суб'єкта. Завдяки інтроєктуванню нормативів соціальної реальності суб'єкт лімітує власну біологічну основу, витрачаючи психічну енергію на заперечення в собі інстинктивної природи. Просоціальний напрямок діяльності суб'єкта є схвалюваним та корисним і має компенсувати вимушену відмову негайного задоволення бажань на ранніх етапах розвитку, що є свідченням становлення принципу реальності.

Витіснення принципу задоволення принципом реальності для психіки є травматичною подією як філогенетично (з встановленням монополії влади та задоволення у вождя в первинній орді), так і онтогенетично (з початку формування покори настановам батьків, вихователів), що дає змогу говорити про історичну основу даного процесу.

Домінування залежної позиції суб'єкта на етапі раннього розвитку формує внутрішню позицію в якій, як зазначає С. Рубінштейн, «він існує, навіть для самого себе, як об'єкт для інших людей, а не самостійний, по відношенню до них, суб'єкт. Усвідомлення свого Я є результатом розвитку, а також наслідком включення в діяльність». Саме через діяльність та спілкування суб'єкт інтроєктує соціальні норми. Якщо на етапі первинної соціалізації суб'єкт завдяки віковій сензитивності здатен до накопичення палітри норм та правил без долучення вторинних психічних процесів та диференціації корисності їх (норм) для себе, то на подальших етапах розвитку саме з їх допомогою Его набуває ознак зрілості, сили та формують варіативність обмірковування засобів і цілей адаптації, як зазначав Х. Гартман.

У своїй дисертаційній роботі Н. Шавровська тлумачить психологічну адаптацію як пристосування людини до існуючих у суспільстві вимог та критеріїв оцінок через засвоєння норм і цінностей конкретної спільноти. Механізм адаптації є біологічно зумовленим, що виявляється у імітації, уподібненні дитини до психологічно сильної (адаптованої) людини за допомогою інтроєктування рис значимих для неї людей. Соціальний аспект розвитку дитини є передумовою успішної адаптації, адже джерелом інформації, щодо успішності виживання є міжособистісне спілкування (Л. Виготський, А. Бандура, Е. Еріксон). В комунікаційній взаємодії виявляються фактори індивідуальної моралі, стійкі феномени, утворені релігійними канонами, константами традицій та приписів. О. Проценко, С. Чмихун зазначають, що зазначені нормативні знання формують внутрішній світ емоцій та вольових імпульсів, що впливає не тільки на соціальну компетенцію, а й на здатність розуміти, приймати відмінне, діяти у відповідності з ним та нести відповідальність за власні вчинки. В контексті сказаного А. Вербицький виокремив рівні прийняття суб'єктом норм поведінки, що передбачають міру особистої відповідальності за загальний результат: перший – суб'єкт чітко слідує нормам без обговорення і керується заданою зовні процедурою, і, відповідно, не несе відповідальності за власну поведінку. Другий рівень – суб'єкт здатний обирати норми, що адекватні конкретному випадку. На цьому рівні збільшується відповідальність, оскільки людина свідомо співвідносить власні дії з особливостями мінливої ситуації. Третій – має

найбільший рівень відповідальності, що з'являється за умови, коли суб'єкт проявляє ініціативу, самостійно визначає свої вподобання, слідує за ними та виробляє нові форми, вимоги, способи дії [3, 164]. Для оптимізації такої адаптації до нормативів необхідною умовою є розвиток власної особистості, формування зрілості Его.

Результати дисертаційної роботи Н. Сивопляс показують, що внутрішньою перешкодою для оптимізації процесу адаптації є соціальний досвід індивіда, який упродовж онтогенезу обумовлює формування у психіці фіксацій, інтроєктованих рис, цінностей, що інтеріоризуються в якості основ успішної адаптації, які сприяють суб'єктивному відчуттю сили і значущості. Однак, як показує практика, таке розуміння суб'єктом власної психологічної сили зазвичай має ілюзорне підґрунтя, сформоване з допомогою системи психологічних захистів та умовних цінностей суб'єкта (Т. Яценко). Відповідно при зустрічі з соціальною реальністю автоматично використовуються інтроєктовані норми, що суб'єктивно вважаються єдино вірними (за рахунок залежності від первинних лібідних об'єктів). Однак поза увагою залишається варіативність життєвих ситуацій та індивідуальні характеристики партнерів по спілкуванню, що є чинником деструкції спілкування та відходу від бажаного результату. Суб'єкт за такої умови відчуває психологічну слабкість адже його потреби не задовольняються. З іншого боку він не розуміє власного вкладу в такі стосунки оскільки психіка суб'єктивно зінтегрована в прагненні до «сили». Однак «сили» в розумінні не пошуку способів оптимального вирішення ситуації, а домінування над партнером. Таким чином, ми солідаризуємось з А. Фрейд в думці що, «коли Его протистоїть інстинктивному бажанню, що не схвалюється соціумом, вирішення такого протиріччя залежить від сили лібідо, що керує бажаннями в супереч силі енергії Супер – Его». Коли творчий потенціал лібідної енергії заблоковано нормами та інтроєктами батьків (вони завжди і скрізь домінують) через несвідомий страх суб'єкта втратити зв'язок з первинними лібідними об'єктами, суб'єкт стає схильним до деструкцій та аморальної поведінки. Окрім цього виникає внутрішній конфлікт прагнень: з одного боку прагнення до самореалізації (принцип задоволення), а з іншого почуття провини перед батьками (принцип реальності).

Психокорекційна практика в контексті психодинамічної теорії, основними характеристиками якої є глибинно-психологічна орієнтація, розуміння суперечливості психіки та цілісне вивчення психіки суб'єкта в єдності її свідомої та несвідомої сфер, що покладена основу даного дослідження, дала змогу висвітлити основні моменти у визначенні ролі принципу задоволення та принципу реальності як чинників адаптації до соціальної нормативності. Функціонування принципу задоволення у психічному апараті обумовлюється його енергетичним аспектом. З перших етапів розвитку зустріч з зовнішньою об'єктивною реальністю для суб'єкта тенденційно закінчується блокуванням вродженої енергії інстинктів та її переходу до витісненого стану. Разом з тим, енергетичні пріоритети не регресують, а рухаються до просоціальних цілей, що задовольняють прагнення суб'єкта до самореалізації, хоча засадовими є глибинні цінності (принцип задоволення). З моменту встановлення у психіці структури Супер – Его суб'єкт «знайомиться» та наповнюється почуттям провини та відповідно – самопокарання, що походить від порушення, чи бажання порушити обмеження (особливо Едипальну залежність). Як зазначає З. Фрейд Его робить витіснення за завданням та примусом Супер – Его. Витіснення та почуття провини, є несвідомими, автоматичними і впливають на свідомість. Влив цей проявляється, як стверджує Е. Хардінг, у виснаженні енергії людини, завдяки обтяженості мортідними елементами. На несвідомому рівні почуття провини єднає суб'єкта з первинним лібідним об'єктом фантазійно, ілюзорно на латентному рівні, а енергія лібідо трансформується в мортідо (амбівалентні почуття, відчуття неповноцінності, покинутості, ревнощів, зниження інтересу до об'єктивної реальності). Таким чином, об'єктивна реальність зумовлює парадоксальне утримання від суб'єктивного задоволення, задля неусвідомленого збереження внутрішньої рівноваги за рахунок єднання з значимими лібідними об'єктами.

Закономірно, що на перших етапах розвитку суб'єкта, первинні лібідні об'єкти несвідомо наділяються ним значущістю, завдяки їх здатності реалізовувати його потреби. Подальший розвиток потребує зміни неусвідомленої інфантильної позиції та нівелювання залежності від об'єкта задоволення. На думку А. Фрейд, за умови, якщо залежність від батьківських імперативів залишається, в такому випадку суб'єкт залишається незрілою, асоціальною особистістю.

Енергія інфантильних переживань не дивлячись не те, що зазнає витіснень, керує свідомістю та дискретно проявляється в поведінці суб'єкта. Витіснення є прототипом захисної системи, результатом функціонування якої є уникнення незадоволення, негативних відчуттів та наслідків, що супроводжують внутрішні психічні конфлікти між потягами несвідомого (принцип задоволення) і тими структурами психіки, які відповідають за регуляцію поведінки особистості (принцип реальності). Відповідно, разом з редуцією негативних переживань відбувається витіснення змісту, причин, реальних ситуацій, думок, уявлень, фантазій, що були причинами їх виникнення [13].

Психокорекційний процес через об'єктивацію конкуренції між принципами задоволення та реальності контекстно демонструє «капсулювання» енергії інфантильного періоду життя та її рецидивні прояви в поведінці дорослого. Для ефективного глибинно – психологічного пізнання з метою діагностики та корекції вибудовується діалогічна взаємодія з протагоністом. Основою положним є розуміння закономірностей функціонування свідомої та несвідомої сфер особистості, механізмів позитивної дезінтеграції та вторинної інтеграції. Запитання мають каталізуючий, фасцинуючий (розставляють акценти) характер, з метою набору інформації протагоніста для точності прогнозів психолога в інтерпретації його матеріалу. Об'єктивуючи внутрішні суперечності з допомогою питань до протагоніста, психолог активує психічні процеси в пізнанні глибинних передумов особистої проблеми та в інтеграції їх функціонування в психіці. В даному випадку чинником адаптації є інтеграція енергетичного аспекту принципу задоволення з долученням та апробацією розуму, креативності та спонтанності на рівні психічної зрілості суб'єкта.

За рахунок комплексного підходу до пізнання психіки в психокорекційному процесі створюються передумови для успішної інтеграції принципів задоволення та реальності шляхом об'єктивації причин дезінтегрованості психіки на матеріалі протагоніста. Завдяки розширенню самосвідомості психіка наближається до істинної об'єктивно існуючої цілісності за рахунок зменшення викривлень реальності, пізнання регресивних тенденцій інфантильного періоду розвитку, зменшення енерговитрат на вирішення незавершених справ дитинства та нівелювання різноспрямованості даних принципів в результаті пізнання залежності та корекції їх індивідуальних особливостей функціонування. Пізнаючи інфантильну залежність, суб'єкт розвиває в собі здатність наближення до реальності в якості прогнозування та упередження повторення минулого, як результат зниження тривожності та страху реальності, активізація впевненості у власних силах, що сприяє успіху у взаємодії та психологічній зрілості. Розширення самосвідомості суб'єкта дозволяє йому мати ширшу варіативність життєвого вибору, адекватного прогнозування наслідків власних вчинків та відповідальності за них. За рахунок зменшення інфантильної залежності, збільшується енергетичний потенціал для саморозвитку та самовдосконалення суб'єкта, психіка отримує ширший спектр шансів та способів знімати внутрішнє напруження через самореалізацію та розширення «тунельного» сприймання соціального оточення.

Література:

1. Андрущенко В. П., Михальченко М. И. Современная социальная философия. – К., 1993.
2. Бобнева М. И. Социальные нормы и регуляция поведения. – М., 1978. – С. 85.
3. Вербицкий А. А. Активное обучение в высшей школе : контекстный подход. – М. : Высшая школа, 1991 – 204 с.
4. Гартманн Х. Это психология и проблема адаптации // Journal of the American Psychoanalytic Association. Monograph Series Number One.
4. Грицанов А. А. Новейший философский словарь. – Минск : Научное издание, 1999.
5. Заморська Л. І. Відносно визначені норми права: поняття, структура, функції: Монографія / За заг. ред. А. А. Козловського. – Чернівці : Технодрук, 2010. – С. 9.
6. Конюхов Н. И. Словарь – справочник практического психолога. – Воронеж – НПО «МОДЭК», 1996 – С. 121.
7. Корнев М. Н., Коваленко А. Б. Соціальна психологія : Підручник. – К., 1995. – 304 с.
8. Орба-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія. – Київ : Академвидав, 2005. – С. 443

9. Проценко О. П., Чмыхун С. Е. Нормативно – регулятивний потенціал соціального знання // visnyk.com.ua.
10. Хардинг М. Естер Психическая энергия – «Рефл – бук» «Ваклер», 2003. – 473 с.
11. Яценко Т. С. Теорія та практика групової психокорекції – Київ : Вища школа, 2004. – 500 с.
12. Яценко Т. С., Іваненко Б. Б., Аврамченко С. М. Концептуальні засади і методика глибинної психокорекції – Київ : Вища школа», 2008. – 334 с.

В статье проанализированы точки зрения относительно взглядов на социальную нормативность в различных научных парадигмах. Освещены функциональные особенности принципа удовольствия и принципа реальности в психической организации субъекта. Проанализированы особенности формирования морали у субъекта и его связь с адаптацией к социальным нормам. Раскрыты причины блокирования внутреннего потенциала субъекта и его деморализации, как последствий противоречивости указанных принципов. Особый акцент поставлен на исследовании глубинно – психологических характеристик принципа удовольствия и принципа реальности субъекта в контексте адаптации к социальной нормативности и особенностях их интеграции благодаря глубинной психокоррекции.

Ключевые слова: социальная нормативность, адаптация, принцип удовольствия, принцип реальности, интеграция, социализация, психокоррекция